

Роман Сітарчук,
доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри історії України
Полтавського національного педагогічного
університету ім. В.Г. Короленка

ЕТНІЧНИЙ ЧИННИК У ДІЯЛЬНОСТІ ПРОТЕСТАНТСЬКИХ ЦЕРКОВ У ПЕРІОД ЇХНЬОГО СТАНОВЛЕННЯ В УКРАЇНІ (ПЕРША ТРЕТИНА ХХ СТ.)

Досліджується еволюція українських протестантських організацій у Російській імперії, в роки національних змагань та за радянської влади. Виявлено вплив етнічного чинника на становлення і розвиток конфесій баптистів, євангельських християн та адвентистів сьомого дня.

Ключові слова: еволюція, етнос, протестанти, Церква, українські землі.

Спеціальних праць, які були б присвячені ролі етнічного чинника в становленні та розвитку протестантських Церков в українських землях, немає. Опосередковано цього питання торкалися у своїх творах конфесійні історики, зокрема А. Григоренко¹, М. Жукалюк², Л. Жабко-Потапович³, Л. Коваленко⁴, Г. Лебсак⁵, О. Опарін⁶ та ін.⁷ Наукове висвітлення проблеми національних формувань у протестантському русі в Україні отримала у працях таких істориків-релігієзнавців, як В. Любашенко, Ю. Решетніков⁸. Проте головний матеріал для розкриття теми, хоча і в розпорошеному вигляді та незначній кількості, міститься в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України і Центральному державному історичному архіві України, справами яких ми й послуговувалися.

Мета публікації – виявлення ролі етнічного чинника у становленні протестантських конфесій та його трансформації в подальшому їх розвитку. Головними завданнями є: опрацювання наявної літератури та джерел, в яких розкривається тема дослідження; вивчення еволюції етнічних проявів у діяльності протестантських конфесій на українських землях у контексті політики влади щодо них.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період з початку ХХ ст. до 1930-х рр. Нижня межа зумовлена першими поділами громад за етнічним принципом у структурі протестантських Церков на українських землях у складі Російської імперії, верхня – заборонаю діяльності протестантських об'єднань на території УРСР.

У російсько-імперський період на українських землях у діяльності пізніх протестантських Церков (баптистів, євангельських християн, адвентистів сьомого дня), які очолювалися переважно іноземцями, національних проявів фактично не спостерігалось. Спочатку первинним осередком поширення протестантизму в українських землях були німецькі колонії, а отже, діяли громади, до складу яких входили етнічні німці. Однак поступова зацікавленість

населення держави новим віровченням сприяла появі на рубежі XIX–XX ст. організацій, які склалися з українців та росіян. Їхня чисельність, порівняно з німецькими організаціями, була ще незначною. Вітчизняний протестантський рух до початку 20-х рр. XX ст. очолювали німці-іноземці або російсько-піддані німці. Проте німецька етнічна належність у протестантських Церквах давала переваги лише на початковому етапі розвитку конфесій. Ці привілеї стосувалися передусім адресної грошової допомоги з-за кордону і посад. Водночас і головний тягар в організації громад, регіональних об'єднань, церковної структури загалом та врегулювання відносин з владою лягав саме на представників німецької національності. Їм же довелося відчувати на собі й утиски з боку самодержавства. У роки Першої світової війни майже всі лідери протестантів, які мали німецьке походження, зазнали утисків та репресій з боку влади. Більшість із них були депортовані за межі Російської імперії.

Поряд із німецьким, протестантам у Російській імперії чіпляли ще один ярлик – єврейський. Наприклад, в адвентистів сьомого дня спільне з релігійними організаціями євреїв знаходили у віровченні. Зокрема, на думку влади, адвентисти були дуже близькі до іудейства та «жидовствующих», оскільки так само вшановували суботу⁹. Наголошувалося на наявності євреїв і серед лідерів баптистів та євангельських християн. Вважалося, що їхні «проповідники виховані в німецькому дусі і щедро субсидуються як німецькими, так і російсько-підданими німцями, так само, як і євреями, котрі повністю перебувають під їхнім впливом і слугують за зброю в руках німецького уряду у справі завоювання Півдня Російської імперії шляхом проведення антиурядової пропаганди серед населення під маскою релігійної проповіді» (тут і далі – переклад з рос.).¹⁰ Чиновник з особливо важливих доручень при Св. Синоді В. Скворцов узагалі заявляв, що метою адвентизму є «викорінення з поміж руських людей патріотизму і націоналізму та їх заміна руйнуючим усе єврейським космополітизмом»¹¹.

Такі закиди про наявність німців та євреїв серед протестантів, як свідчитимуть наступні дії влади, зумовлювалися змінами в її політиці щодо «сектантства», адже наближалася Перша світова війна, відносини з країнами противного табору загострювалися, тому шукали «ворогів» у середині країни. Єврейство ж урядом було віднесене до цієї категорії ще й за «притаманні йому політиканство і можливість надати “сектантству” небажаного політичного забарвлення»¹². Натомість, факти доводять, що євреї в протестантських громадах були зовсім нечисленними (їхня кількість у декілька разів поступалася українцям та росіянам), тому вони не могли істотно впливати на розвиток українських протестантських Церков.

Щодо німецького чинника зазначимо, що він зіграв одну з головних ролей у становленні протестантизму в українських землях, однак не зробив його «німецьким», як це, керуючись політичними міркуваннями, намагалася представити влада. З поступовим домінуванням у Церкві «російсько-українського елементу» простежується пристосування «німецького» протестантизму до вітчизняних умов соціального і суспільного буття.

Цьому деякою мірою сприяло й самодержавство, яке намагалося викоринити «іноземщину» з релігійних громад і надати їм «великоруської форми», зокрема заохочувалося обрання на їх чолі росіян. Через «зросійщення» керівники протестантів в Україні прагнули здобути більш толерантне ставлення до Церков з боку влади. Не заохочувався потяг до національного і після виходу Біблії українською мовою, тож основна частина протестантів й надалі віддавала перевагу російськомовним виданням. Діяв також стереотип щодо зневажливого ставлення до української мови, як «некультурної». Маємо й інше, банальне, пояснення – проповідники-протестанти здебільшого не володіли українською мовою.

Звернімо увагу на віросповідні принципи протестантів, в яких наголошувалося на тлінності всього земного і стремління до Небесного Царства, де всі достойні будуть рівними перед Богом. Один із лідерів баптистів, В.Г. Павлов, у 1911 р. заявляв, що баптисти не визнають національних Церков. В унісон йому твердив лідер Церкви адвентистів сьомого дня Л. Конрад, який стверджував, що її члени «не визнають націй», що «існує єдине товариство віруючих без поділу на національності», що «між окремими національностями йде боротьба, втім, діти Божі становлять собою один народ, одну націю, одну сім'ю, вони говорять різними мовами, але об'єднані між собою і повна єдність їх відкриється в появі Господа»¹³. Отже, протестантські керівники намагалися «розчинити» етнічний фактор і взяти за основу будівництва своїх Церков інтернаціоналізм, а на практиці все зводилося до русифікації. Така позиція задовольняла імперську владу в її політиці на українських землях.

Водночас мусимо визнати, що за тогочасних обставин протестантські організації, напевно, й не могли говорити про щось інше. Української державності не існувало, епізодичні національно-патріотичні прояви були надбанням лише незначної групи свідомої української інтелігенції. Крім того, варто зважити й на загальну аполітичність «сектантства», яку не змогли зрушити навіть значно численніші соціал-демократи. Винятком можна вважати тільки поодиноких представників українських баптистів, котрі були членами товариства «Просвіта».

Певні прояви «українізації» у протестантських конфесій спостерігалися в 1917–1920 рр., у період національно-визвольних змагань. Поштовх до лібералізації становища та самовизначення Церквам надала Лютнева революція 1917 р. в Російській імперії, яку євангелісти радо вітали, покладаючи на неї великі сподівання у сфері релігійної свободи. Ось як, наприклад, адвентисти оцінили цю революцію в країні: «Збулася знаменна подія для всіх синів Росії, особливо для колишніх переслідуваних за релігійні переконання. Деспотизм старої влади герметично закривав усі шпарини, через які міг проникнути промінь світла в темноту. Нині він волею Всевишнього похований... Божі вісники, які страждали в місцях виселення й ув'язнення, позбавлені можливості здійснювати Божу справу, почули від Бога, через його ангела – Тимчасовий уряд, як відповідь на свої і наші про нього молитви: "Можете бути вільними"¹⁴.

Такий реверанс протестантських керівників щодо нової влади був виправданим і логічним, оскільки давав надію на зміну їхнього статусу в державі

на краще. І слід зазначити, що їхні сподівання загалом справдилися. Після відречення імператора від трону в країні відбулися певні демократичні зміни, й Тимчасовий уряд у березні 1917 р. наказав звільнити з в'язниць частину засуджених, до числа котрих потрапили й ув'язнені за релігійні переконання. 21 березня 1917 р. були відмінені всі національні та релігійні обмеження, а в середині квітня опублікований закон про союзи та зібрання, згідно з яким за кожним громадянином Російської держави визнавалося право скликати збори і засновувати союзи й товариства без будь-якого на те дозволу. Цей закон дозволяв також мати зв'язки із закордонними товариствами¹⁵.

В Україні зазначені перетворення поглибилися національною спрямованістю протестантських організацій, що була зумовлена як лояльним ставленням до євангелістів з боку українських національних урядів, так і загальним національно-патріотичним піднесенням частини українського населення. Уже в 1918 р. євангелістам в Україні почали надавати дозволи на безперешкодне скликання молитовних зборів¹⁶. Утім, загального законодавства, яке чітко зафіксувало б наявну свободу віросповідань, не існувало, що не сприяло повноцінному розвитку і стабільності конфесій.

Після встановлення влади гетьмана П. Скоропадського, уряд розпочав роботу над проектом нового закону про віросповідання. У цій ситуації керівники протестантів звернулися до міністра сповідань Української держави з пропозиціями про запровадження для них нового, законодавчо схваленого статусу. Зокрема лідер адвентистів Г. Лебсак у своєму зверненні підкреслював необхідність виділити всі організації адвентистів сьомого дня, які перебували на території України, і створити з них самостійну одиницю з центром у Києві¹⁷. Важко сказати, чи врахував би гетьманат П. Скоропадського пропозиції та прохання протестантів, оскільки невдовзі він припинив своє існування, проте сам факт надання євангелістам можливості бути почутими є показовим для української влади.

Баптисти в 1918 р. оголосили про створення автономного об'єднання в Україні планували видання власного україномовного журналу «Український баптист». Для цього виділялися кошти із всесоюзної каси, однак політичні колізії тогочасного українського життя були вкрай несприятливі для виходу журналу. Через нетривалість існування української державності зреалізувати свої плани протестантським Церквам не вдалося.

Із встановленням в українських землях більшовицької влади, на хвилі «українізації» баптисти, адвентисти сьомого дня і навіть євангельські християни, лєнінградське керівництво яких упереджено ставилося до національних проявів, створили автономні об'єднання в межах УРСР.

У 1921 р. виник Всеукраїнський союз баптистів, став видаватися російськомовний журнал – «Баптист Украины». Деякі питання національного спрямування в ньому розглядалися, але це зумовлювалося не стільки ідеологічною позицією керівництва союзу, скільки вимогами пересічних віруючих. У зв'язку з цим важливим чинником, було дозволено друкування і поширення Біблії українською мовою, наклад якої був дуже малим. Крім того, переклад здебільшого виявлявся застарілим (зробленим у другій половині XIX ст.). На цьому неодноразово наго-

лошував один з лідерів баптистів І.А. Кмета-Єфимович. У 1927 р. на сторінках «Баптиста Украины» він писав, що старий переклад Куліша, Пулюя та інших не відповідає сучасними вимогам, що народ і досі не має Біблії у такому перекладі, який би задовольняв потреби українців у радянській Україні, адже церковне життя баптистів ще порівняно мало українізоване. Задля підняття національної свідомості українські баптисти на своєму п'ятому з'їзді в 1928 р. схвалили резолюції про вивчення молодими проповідниками української мови, а ті, хто нею володів, повинен був проповідувати цією мовою в тих громадах, де їх про це прохатимуть.

Найбільш численні з протестантів в УРСР – євангельські християни, з їхнім проросійським керівництвом, національному питанню приділяли незначну увагу, а то й взагалі його ігнорували. Показовим є хоча б такий факт. Делегати Подільського обласного з'їзду євангельських християн, який проходив у січні 1926 р., висловили побажання, щоб записи протокольних засідань друкувалися лише російською мовою. Таке рішення вони пояснювали тим, що «українізація» начебто стосується тільки державних закладів, а не релігійних організацій. Щоправда, в 1928 р. Рада Всеукраїнського союзу євангельських християн ухвалила рішення про створення власного друкованого органу – журналу «Друг християнина», в якому планувалося виокремити розділ українською мовою. Однак видання цього журналу так і не розпочалося.

Адвентисти сьомого дня, котрих довгий час очолювали іноземці і котрі мали досить строкатий склад, ставилися до національних проявів своїх членів досить помірковано. Зокрема на своїх зібраннях їхні віруючі, як правило, виконували духовні пісні та проголошували проповіді різними мовами, в т. ч. й українською. При цьому зауважмо, що адвентисти, так само як і баптисти, до 1930-х рр. частково зберегли й свої первинні етнічні формування – німецькі організації.

На завершення зазначимо, що попри створення українських об'єднань протестантів, вони залишалися складовими всесоюзних організацій, тому їхня самостійність була обмеженою. Всеукраїнські протестантські організації, як автономні об'єднання, мали передусім політико-адміністративний, а не національний характер. Найбільшого відокремлення, з правом фінансової автономії, досягнув Всеукраїнський союз баптистів. Проте жодне з протестантських об'єднань в Україні, навіть після сформування територіальної автономії, не пропагувало у своїх програмних документах національну ідею. Звернення до неї були епізодичними, неглибокими (на рівні відновлення у вжитку рідної мови) і зумовлювалися насамперед змінами політичної кон'юнктури у країні та республіці, як-от: існуванням українських державних утворень і запровадженням політики «українізації». У 1920-ті рр. бажали слухати проповіді українською мовою тільки ті віруючі, які були місцевими селянами і для яких вона була рідною. Українська національна ідея не знаходила підтримки і в деяких керівників протестантів, оскільки лише частина з них належала до етнічних українців. Та й у віровченнях пропагувався передовсім інтернаціоналізм або навіть космополітизм, що й показала еволюція організацій на теренах України – від суто німецьких за складом громад, із наявністю представників споріднених релігій (наприклад, євреїв), до фактично українсько-російських за складом громад.

- 1 Григоренко А.Ю. Эсхатология, миллениаризм, адвентизм: история и современность / А.Ю. Григоренко. – СПб.: Европейский Дом, 2004.
- 2 Парасей А.Ф., Жукалюк Н.А. Бедная, бросаемая бурей... Исторические очерки к 110-летию юбилею Церкви адвентистов седьмого дня в Украине / Александр Федорович Парасей, Николай Арсентьевич Жукалюк. – К.: Джерело життя, 1997.
- 3 Жабко-Потапович Л. Христове світло в Україні. Історія Українського євангельсько-баптистського руху / Л. Жабко-Потапович. – Чикаго: Видання Всеукраїнського Євангельсько-Баптистського Братства, 1991.
- 4 Коваленко Л. Облако свидетелей Христовых / Л. Коваленко. – К.: Центр христианского сотрудничества, 1997.
- 5 Лебсак Г.И. Великое Адвентистское Движение и Адвентисты Седьмого Дня в России / Генрих Иванович Лебсак. – Ростов-на-Дону: Издание Церкви АСД, 2006.
- 6 Опарин А.А. Когда плачут сосны / Алексей Анатольевич Опарин. – Х.: Факт, 2007. Его же. Победившие время... / Алексей Анатольевич Опарин. – Х.: Факт, 2009.
- 7 Див., наприклад: История евангельских христиан-баптистов в СССР. – М.: Издание Всесоюзного совета евангельских христиан-баптистов, 1989.
- 8 Любашенко В.І. Історія протестантизму в Україні: Курс лекцій / Вікторія Іванівна Любашенко. – Львів: Вид. спілка «Просвіта», 1995; Решетников Ю.Е. Церковно-государственные отношения между Российским правительством и евангельско-баптистским братством на Украине во второй половине XIX – начале XX вв. [Электрон. ресурс]: Электронная Христианская Библиотека // Евангельское движения в Евразии. Материалы и документы. Выпуск 1.1. – Одесса, 2002. – 1 электрон. диск (CD-ROM): цв.; 12 см. – Системные требования: Pentium-256; 32 Mb RAM; Windows 98/2000XP; MS Internet Explorer, версия 5.0 и выше.
- 9 Центральний державний історичний архів України. – Ф. 419. – Оп. 1. – Спр. 6864. – Арк. 3зв.
- 10 Там само. – Ф. 385. – Оп. 2. – Спр. 58. – Арк. 37; Ф. 705. – Оп. 1. – Спр. 1103. – Арк. 6.
- 11 Там само. – Ф. 442. – Оп. 860. – Спр. 12. – Арк. 18.
- 12 Там само. – Ф. 274. – Оп. 1. – Спр. 2793. – Арк. 17.
- 13 Архів Євро-Азійського дивізіону адвентистів сьомого дня. – Спр. 1. – Арк. 385.
- 14 Григоренко А.Ю. Эсхатология... – С. 315.
- 15 Лебсак Г.И. Великое Адвентистское Движение... – С. 307.
- 16 Центральний державний архів вищих органів влади та управління. – Ф. 1071. – Оп. 1. – Спр. 459. – Арк. 1–2.
- 17 Там само. – Спр. 458. – Арк. 1–2.

SUMMARY

Roman Sitarchuk

ETHNIC FACTOR IN ACTIVITY OF PROTESTANT CHURCHES IN A PERIOD THEIR BECOMING IN UKRAINE (FIRST THIRD OF XX OF CENTURY)

In the article the evolution of Ukrainian protestant organizations is investigated in the period of the Russian empire, in the years of national competitions and at soviet power. Influence of ethnic factor is educed on becoming and development of confessions of Baptists, Evangelic Christians and Adventists of seventh day.

Key words: evolution, ethnos, protestant, church, Ukrainian earth.